

РОЗДІЛ І. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 37.035:34

І. Г. Горошнікова

Бердянський державний педагогічний університет

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розкрито питання щодо формування правової особистості підлітка у процесі правової соціалізації, здійснено аналіз сучасних досліджень з цієї проблеми, розглянуто об'єктивний стан вивчення питань правової соціалізації, подано характеристики правової особистості, обґрунтовано механізми її формування, визначено типологічні характеристики правової поведінки підлітків.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація, особистість, правова особистість, соціалізований індивід, підлітковий вік, правова поведінка, механізм правової соціалізації.

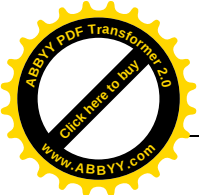
Постановка проблеми. Сучасна соціально-педагогічна система зорієнтована на досягнення високого рівня освіченості учнівської молоді, на створення нових соціокультурних умов для становлення правової особистості, здатної активно діяти у новому демократичному просторі. У сучасних умовах нашого суспільства, коли молода людина повинна добре орієнтуватися у всьому різноманітті зростаючих вимог з боку держави, проблема підготовки дітей підліткового віку до самостійного життя у соціумі, їхня правова соціалізація стає одним з актуальних питань соціально-педагогічної теорії і практики. Правова соціалізація – це складний, суперечливий, динамічний процес, який супроводжується кризами особливо в підлітковому віці. Дитина підліткового віку, не завжди має змогу подолати кризи соціалізації і подальший розвиток її особистості може відбуватися у хибному напрямку. Саме для того, щоб цього не сталося і потрібна правова соціалізація, завдяки якій можлива корекція поведінки, зміна неправових поглядів на життя та суспільство. Формування правової особистості в підлітковому віці дасть змогу зміцнити життєву позицію, закласти основи розуміння соціальної цінності права, підвищити соціально-правову активність підростаючого покоління.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема правової соціалізації дедалі більше привертає увагу сучасних дослідників. У нових освітніх умовах правової держави, за даними соціально-педагогічних та соціально-правових досліджень (В. Андрущенко, Г. Васянович, І. Зверева, С. Киренко, І. Ковчина,

Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, І. Пеша, І. Прокопенко, В. Терещенко, М. Фіцула, С. Харченко), виникає особлива потреба у правовій соціалізації підлітків, зміст і технології якої мають бути спрямовані на формування свідомої особистості. Науковці (І. Ковчина, Ж. Петрочко, П. Самигін, О. Степанов) стверджують, що правова соціалізація посідає центральне місце в загальному процесі соціалізації особистості. Це пояснюється тим, що соціалізація – це насамперед процес поетапного залучення індивіда до соціального життя суспільства, в результаті чого здійснюється формування особистості з її життєвою позицією щодо різноманітних суспільних відносин до держави та інших членів суспільства. Згідно з дослідженням І. Ковчиної, правова соціалізація відноситься до сфери гуманістичної правової культури, що є провідною в системі суспільної свідомості і справляє вплив на всі соціальні процеси, а від рівня соціально-правової культури громадян залежить межа розвитку суспільства [2, 149–151].

Мета статті – розглянути проблему формування правової особистості підлітка у процесі правової соціалізації, здійснити аналіз стану вивчення питань щодо правової соціалізації, охарактеризувати правову особистість, визначити типологічні особливості правової поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Правова соціалізація – це комплексний, багаторівневий процес соціального розвитку особистості, що відбувається у процесі її залучення до суспільно-правової системи держави та супроводжується засвоєнням і реалізацією основних соціально-правових вимог, що ставляться в міру дорослішання дитини з боку соціуму. У процесі правової соціалізації відбувається систематичне оволодіння особистістю соціально-правовими знаннями та вміннями активно використовувати їх у процесі самостійної життєдіяльності у соціумі. Однак ми не можемо зводити цей процес лише до пасивного оволодіння особистістю соціально-правовою інформацією, оскільки це взаємообумовлений процес взаємодії людини та суспільства, який, з одного боку, включає вплив, соціального середовища на правове становлення людини, її правову обізнаність, розуміння та дотримання правових вимог, а з другого боку, активний вплив особистості на розвиток та вдосконалення всієї соціально-правової системи. Тому правова соціалізація є двостороннім процесом у системі «людина–людина», «людина–соціальне середовище».

Правова соціалізація особистості має певні особливості:

- вона характеризується відносною стихійністю на початковому етапі життя людини (сім'я, дошкільний навчальний заклад, школа I–III ступеня);
- засвоєння соціально-правових норм відбувається спонтанно у результаті спілкування дитини з найближчим оточенням;
- у міру переходу в іншу вікову стадію дитина самостійно набуває правових навичок, орієнтуючись на поведінку інших людей, саме такої правовій соціалізації віддається перевага.

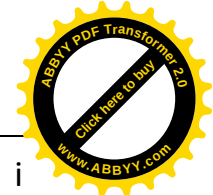
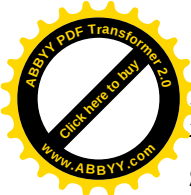
У підлітковому віці правова соціалізація найчастіше є стихійним процесом набуття правових знань, формування правосвідомості, у процесі якого відбувається засвоєння життєвих орієнтирів для майбутнього життя, діяльності.

Згідно з визначенням І. Ковчиної [2], під час правової соціалізації відбувається передача новому члену суспільства певних правових цінностей, норм і рис, які поділяють його члени, цей процес сприяє становленню громадянина, його життєвої позиції. Для успішного функціонування у суспільстві особистість має спиратися на найвищі правові і моральні принципи (зовнішні соціальні настанови), що закріплені у Конституції країни та інших нормативних документах. На стадії дитячого, підліткового, юнацького віку у процесі соціалізації інтеріоризуються світоглядні ідеали суспільства.

Отже, можна стверджувати, що правова соціалізація – це процес входження людини до суспільства, під час якого відбувається засвоєння та відтворення особистістю основних її вимог. Першочергово людина дізнається про основні правила поведінки, спілкування та взаємодії з іншими членами суспільства, у процесі дорослішання особистість стикається з більш складними вимогами, основу яких становлять правові засади суспільства. Вивчення, усвідомлення та впровадження підлітком правових вимог держави відбувається у процесі правової соціалізації.

Правова соціалізація невід'ємно пов'язана з відповідним становленням особистості – складовим елементом будь-якої соціальної спільності й системи.

У сучасній соціально-педагогічній літературі особистість розглядається як особливий спосіб існування людини як члена суспільства,

як представник певної соціальної групи, що вільно, самостійно і відповідально визначає своє місце в житті, суспільстві, культурі [4, 30].

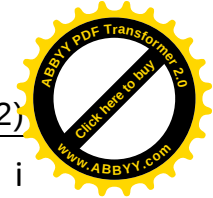
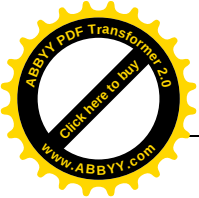
Початком процесу правової соціалізації є засвоєння дитиною норм соціальної поведінки, спілкування, взаємодії, соціально-правових та моральних заборон і вимог. Підлітковий період від 12 до 14 років є визначальним у правовій соціалізації особистості. Він характеризується певними психолого-соціальними особливостями, які проявляються у спілкуванні з оточуючими, розумінні або протесті проти загальноприйнятих норм та правил поведінки, підготовкою і залученням до суспільного дорослого соціально-правового життя.

Дослідники обґрунтовують залежність соціальної сутності підліткового віку від особливостей процесу соціалізації, під час якого формується самосвідомість, соціальна свідомість та ціннісні установки, що визначають траєкторію особистісного розвитку протягом усього життя, у тому числі і в суспільній діяльності, що регулюється правом [6, 134–135].

Статус і соціальні функції – ролі, мотивації поведінки і ціннісної орієнтації, характер і динаміка відносини – це властивості особистості, які визначають її світогляд, життєву спрямованість, суспільну поведінку, основні тенденції розвитку. Сукупність таких особливостей і утворює характер як систему властивостей особистості, її суб'єктивних ставлять до суспільства, інших людей, діяльності, самої себе, які постійно реалізуються в суспільній поведінці і закріплені у способі її життя.

Розглядаючи процес входження особистості у суспільство, її соціалізацію та ідентифікацію з різними соціальними групами, соціальна педагогіка пов'язує поняття особистості із соціалізованим індивідом, що у своїй свідомості й поведінці відображає особливості соціальної організації конкретного суспільства [4].

У дослідженнях науковців [5] крім переліку типологічних характеристик особистості, зокрема особливостей її ціннісних орієнтацій і соціальної поведінки, указується на те, що громадянське суспільство не може сформуватися без особистості, яка має високий рівень правової соціалізації. У зв'язку з цим дослідники зосереджують увагу на таких суттєвих характеристиках, як соціальна відповідальність, здатність відстоювати свої права і свободи, а також конструктивно взаємодіяти в соціумі.

Особистість, яка опанувала соціально-правові установки держави і реалізує їх у своїй правовій поведінці, може бути охарактеризована як правова особистість. Провідну роль у процесі формування особистості підлітка, якій притаманні типологічні характеристики правової поведінки, адекватні правовій державі та суспільству, відіграє правова соціалізація.

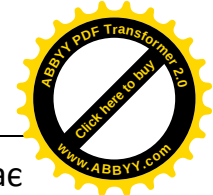
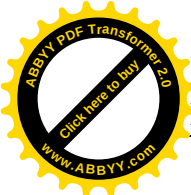
Для нашого дослідження важливо відзначити, що особистість підлітка, який має високий рівень правової соціалізації, характеризує добір певних життєвих орієнтацій щодо правової системи суспільства. У сучасній науковій літературі [6, 68–69] визначають такі найбільш типологічні риси особистості, яка володіє правоправною поведінкою:

- упевненість у власних соціально-правових знаннях;
- повага до батьків, педагогів, друзів, товаришів, людей старшого віку, тобто осіб, що виступають як рівні учасники правового суспільства;
- почуття відповідальності за власні вчинки і внутрішні переконання у важливості виконання покладених на неї обов'язків;
- повага до закону і віра в те, що дотримання обов'язків є елементарною умовою існування людей у суспільстві.

На думку вчених, вищий рівень позитивної правової особистості підлітка характеризується стійкістю правових установок на правомірну поведінку, високим рівнем готовності до реалізації правових приписів, до захисту своїх прав [2, 12]. Саме на формування таких особистісних установок дітей підліткового віку повинні бути направлені зусилля соціально-педагогічної практики.

Правова соціалізація як об'єктивний соціальний процес, спрямований на поступову інтеграцію особистості у широкий соціальний контекст, перехід її до повноцінної участі у функціонуванні суспільства і держави, в сучасній науковій літературі розглядається з позиції його змісту, механізму соціальної дії і результату [5].

Зміст правової соціалізації полягає в тому, що в ході цього процесу індивід залучається до загальної правової системи суспільства, набуває готовності до регулювання власної поведінки на основі правових норм. Саме здобуття системи загальних уявлень про закони й інститути, відносини між державою і громадянином, правові цінності, норми і принципи права забезпечує опанування змістовної сутності правової соціалізації особистості.

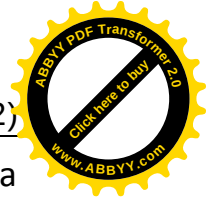
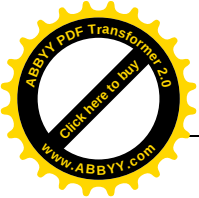
Якщо питання про зміст правової соціалізації не викликає розбіжностей у науковій літературі, то більш складним є визначення механізму соціальної дії права, який визначається як взаємодія правових та інших соціальних чинників, що беруть участь у житті права на всіх етапах його функціонування. У юридичному механізмі правового регулювання виділяють три основні моменти: юридичні норми, правовідносини, акти реалізації права й обов'язків. Соціальний аспект механізму дії права, як уважають дослідники В. Андрущенко і М. Горlach [5, 367] насамперед передбачає вивчення соціальних умов, що перебувають поза самим механізмом, але так чи інакше його визначають, механізму, який покликаний зворотно впливати на особистість, а також соціальних вчинків і процесів, що включені у механізм дії права. У свою чергу, механізм дії права включає такі складові:

- управляючі соціальні системи (механізм державного і соціального управління, норми права);
- соціальні чинники (соціально-економічні, політичні, соціально-демографічні, ситуаційні);
- передаючі системи (інформаційні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні);
- регулюючі соціальні системи і як результат – правомірна і соціальна активна поведінка.

Механізм правової соціалізації особистості дослідниця В. Швачка [7] розглядає через її такі складові:

1. Соціально-правова адаптація, у процесі якої особа пристосовується до існуючих у суспільстві правових норм, традицій тощо.
2. Інтеріоризація, тобто процес засвоєння моральних цінностей, настанов і правових норм, їх включення до внутрішнього світу особи.
3. Екстеріоризація, у процесі якої особа справляє вплив на навколишнє середовище шляхом «втілення в життя» набутих у процесі соціально-правової адаптації та переосмислених відповідно до індивідуальних особливостей і залучених до внутрішнього світу під час інтеріоризації поглядів, ідей, переконань, моральних, правових і соціальних цінностей з метою зміни суспільства в цілому.

Реалізація механізму правової соціалізації особистості характеризується безперервністю і триває все життя.

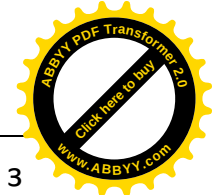
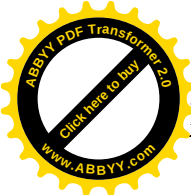
Українські правознавці А. Колодій та А. Олійник указують на юридичні елементи механізму реалізації прав й обов'язків людини і громадянина. Цими механізмами повинні вміти користуватися підлітки. Вони полягають у знанні правових норм, нормативно-правових актів, юридичних фактів, власних прав та обов'язків [3, 237–238].

Однак для соціально-педагогічної науки недостатньо того, щоб підлітки знали свої права та обов'язки. Під час оволодіння певним рівнем соціально-правових знань обов'язковою умовою є їх усвідомлення та втілення в реальну поведінку в конкретних життєвих умовах.

На думку В. Андрущенка, М.Горлача, зміст конкретної правової норми втілюється у відповідну його змісту правову поведінку на основі взаємодії соціальних чинників:

- знання як вихідний соціальний чинник дії правової норми;
- правова свідомість як регулятор правової поведінки;
- цінності, ціннісні орієнтації, що визначають ставлення особистості до права, є своєрідним «центром управління» поведінкою людей у різних сферах суспільного життя, зв'язуючим компонентом від права належного до права реального;
- правова установка – сформована на основі правової соціалізації індивіда його готовність до значущого з точки зору права (правомірного або протиправного) варіанта поведінки;
- правова орієнтація – інтегрована сукупність правових установок індивіда або спільності, яка безпосередньо формує внутрішній план, програму дій у юридично значущих ситуаціях;
- правова поведінка – соціально значуща поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, яка контролюється їх свідомістю і волею, передбачена нормами права і яка може мати юридичні наслідки [6, 61–69].

Звертаючись до поняття «правова поведінка», зазначимо, що воно близьке до терміна «культура поведінки», яке подається в Українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка: «культура поведінки» – дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими» [1]. З точки зору соціальної педагогіки, таке тлумачення найбільш прийнятне для нашого дослідження.

Результатом правової соціалізації є правова особистість з відповідною типологічною характеристикою сукупності притаманних їй властивостей:

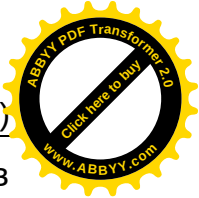
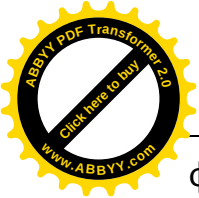
- рівень індивідуальної правосвідомості, який передбачає активне позитивне ставлення до духовних цінностей правового характеру;
- рівень засвоєння основних соціально-правових вимог, що висувуються в міру дорослішання дитини з боку соціуму;
- готовність до реалізації правових приписів, захисту своїх прав винятково правовими методами, дотримання власних обов'язків.

Право адресує особистості норми, що містять утримуючі й спонукальні мотиви, а відповіддю на них виступає поведінка людей щодо права. Під впливом права формуються різні типи особистості: правослухняний тип особистості, коли людина свідомо дотримується норм права; конфліктний тип особистості, коли людина не може відхилитися від права і витерплює його; протестуючий тип особистості, коли людини виступає проти даної системи права [2, 96].

Правова соціалізація особистості підлітка охоплює, з одного боку основні переконання, установки, орієнтації, звернені на політико-правову систему, а з другого – теоретичні ідеї та діючі норми правової практики. Звідси, особистістю, соціалізованою правом, може вважатися та людина, яка опанувала правові норми поведінки, соціальні основи суспільства й реалізує їх у своєму повсякденному житті. Це означає, що правову соціалізацію особистості, насамперед, утворюють такі компоненти: когнітивний (знання), аксіологічний (цінності) і діяльнісний (поведінка), які входять до системи життєвої практики особистості, повсякденно застосовуються та виконуються нею.

Сучасна теорія і практика соціальної педагогіки орієнтована на вирішення завдань, пов'язаних з правовою соціалізацією особистості, виробленням правильної форми її поведінки, блокування небажаного, стимулювання соціально-правової спрямованості її діяльності. Для забезпечення правової соціалізації необхідна правова освіта. Це питання протягом останніх років порушує Президент України. Дотепер факультатив «Права дитини» не увійшов до вивчення учнями України.

Ми розглядаємо правову соціалізацію з точки зору освіти, тобто як сукупність правового виховання і навчання права, суть якого полягає у

формуванні правових установок у дітей, їх відносин з іншими, мотивів поведінки, не завжди правомірної, але такої, що можна виправити шляхом навчання. Ми впевнені, що за допомогою правової освіти у дітей розвинується почуття поваги до права, звичка до законослухняної поведінки, повага до Конституції України.

Висновки. Правова соціалізація у загальному розумінні передусім розглядається як процес соціально-правового становлення особистості у правовій сфері. Як доводять соціально-педагогічні дослідження, правова соціалізація це тривалий процес залучення підлітків до системи соціальних відносин. У процесі входження до соціально-правової системи суспільства дитина оволодіває правовими знаннями, у неї формується правова свідомість, відбувається становлення активної правової життєвої позиції. Це все формується як під цілеспрямованим впливом, так і стихійно, однак у будь-якому разі процес соціалізації залежить від певних соціально-педагогічних умов. Виявлений нами стан наукових досліджень проблеми потребує подальшого розгляду соціально-педагогічних умов, змісту й технологій правової соціалізації дітей як соціально-педагогічної проблеми.

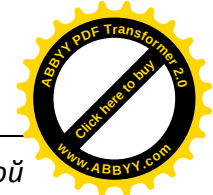
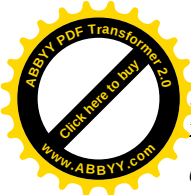
ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Ковчина І. М. Основи соціально-правового захисту особистості : навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл. спец. «соціальний педагог»] / І. М. Ковчина. – К. : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2011. – 297 с.
3. Колодій А. М. Права людини і громадянина України : навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юринком Інтер, 2004. – 336 с.
4. Соціальна педагогіка : підр. / за заг. ред. проф. А.Й.Капської. – [4-те вид., випр. та допов.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
5. Соціологія : підр. / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Х. – К., 1998. – 624 с.
6. Степанов О. В. Социология права : учеб. пособ. / О. В. Степанов, П. С. Самыгин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 285 с.
7. Швачка В. Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук : спец 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. Ю. Швачка. – К. : НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2008. – 20 с.

РЕЗЮМЕ

И. Г. Горошникова. Правовая социализация как процесс формирования правовой личности в подростковом возрасте.

В статье раскрыт вопрос относительно формирования правовой личности подростка в процессе правовой социализации, сделан анализ современных исследований по данной проблеме, рассмотрено объективное состояние изучения

вопросов правовой социализации, представлены характеристики правовой личности, обоснованы механизмы ее формирования, определены типологические характеристики правового поведения подростков.

Ключевые слова: социализация, правовая социализация, личность, правовая личность, социализированный индивид, подростковый возраст, правовое поведение, механизм правовой социализации.

SUMMARY

I. Goroshnikova. Legal socialization as process of forming legal personality in teens.

In the article questions of forming teenagers' legal personality in the process of legal socialization have been opened, the analysis of modern researches on this problem is done, the objective state of study questions of legal socialization is considered, legal personality characteristics is presented, the mechanisms of its forming are grounded, tipological descriptions of teenagers legal conduct are determined.

Key words: socialization, legal socialization, personality, legal personality, socializing individual, teens, legal conduct, mechanism of legal socialization.

УДК 37. 013. 74

М.О.Гупал

Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С.Макаренка

СПРИЯТЛИВИЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

У статті подано визначення соціально-психологічного клімату педагогічного колективу, його показників, які сприяють ефективній роботі школи; конкретизовано його функції, які він повинен виконувати. На підставі аналізу теоретичних досліджень зроблено спробу визначення шляхів формування сприятливого соціально-психологічного клімату, впливу педагогічного колективу на колектив учнів як одного з факторів їх спільної ефективної навчальної і виховної діяльності.

Ключові слова: соціально-психологічний клімат, групоутворення, групова сумісність, стиль керівництва, міжособистісні відносини, самовизначення, взаємини, педагогічний колектив, учнівський колектив.

Постановка проблеми. Сучасні реформи в освіті є складним багатовимірним процесом змін. У законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» та в національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» одним із напрямів реформування освіти визначено створення умов для професійної діяльності педагогічних працівників, спрямування всіх зусиль на реалізацію соціально-психологічних функцій управління з метою формування педагогічного колективу для продуктивної роботи з вирішення одного з найважливіших завдань педагогіки – виховання особистості.

Педагогічний колектив формує й виховує, передає молоді знання й досвід, накопичений людством. Саме тому діяльність кожного